

Κεφάλαιο 1

ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ, 1944-45

1.1 Η Ελλάδα στους μεταπολεμικούς σχεδιασμούς των «Τριών Μεγάλων»

Για να σκιαγραφήσει κανείς τη διεθνή σκηνή αμέσως μετά τον πόλεμο ίσως δεν είναι χωρίς αξία μια παρατήρηση του ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης Ιωσήφ Στάλιν, προς τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης του Τίτο, τον Μίλοβαν Τζίλας, τον Απρίλιο του 1945:

Αυτός ο πόλεμος δεν είναι όπως στο παρελθόν. Όποιος κατακτά μια περιοχή επιβάλλει σε αυτήν το δικό του κοινωνικό σύστημα. Ο καθένας επιβάλλει το δικό του σύστημα μέχρις εκεί που ο στρατός του μπορεί να φθάσει. Δεν μπορεί να είναι διαφορετικά.¹

Προτού καλά-καλά τερματιστεί ο πόλεμος, μέσα από το συνασπισμό των νικητών αρχίζουν να διαμορφώνονται δύο νέοι πόλοι αντιπαλότητας σε διεθνές επίπεδο, υπό την ηγεμονία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και της Σοβιετικής Ένωσης, αντίστοιχα. Η Βρετανία εξακολουθεί την περίοδο αυτή να διαδραματίζει υπολογίσιμο διεθνή ρόλο, παρ' όλο που το ειδικό βάρος της ως μεγάλης δύναμης μειώνεται δραματικά. Η εμφάνιση νέων δυ-

νάμεων κατοπτρίζει μια «αναδιανομή» της ισχύος σε παγκόσμιο επίπεδο μέσα από τους μηχανισμούς επιρροής των δύο ισχυρότερων ανταγωνιστών πάνω στο πλήθος των μικρότερων κρατών.² Αναπόφευκτα και η Ελλάδα παρασύρεται μέσα στη δίνη που προκαλεί ο ανταγωνισμός αυτός.

Η Βρετανία, ήδη από τον δέκατο ένατο αιώνα, θεωρούσε σημαντικό τον έλεγχο της Ελλάδας προκειμένου να προστατεύσει τη ζωτικής σημασίας για εκείνη αυτοκρατορική αρτηρία (“imperial lifeline”) που οδηγούσε τα πρωτογενή προϊόντα των αποικιών της στα βρετανικά εργοστάσια, ανάμεσά τους και το πετρέλαιο.³ Το πετρέλαιο της Μέσης Ανατολής έρχεται να ενισχύσει ακόμη περισσότερο το ενδιαφέρον των Μεγάλων Δυνάμεων για τη γεωστρατηγική θέση της Ελλάδας.⁴ Η βρετανική επέμβαση, με αφορμή τα «Δεκεμβριανά», υπογραμμίζει την πρόθεση της Βρετανίας να ανασυστήσει την αυτοκρατορία της, να εξασφαλίσει τις επικοινωνίες της στην Ανατολική Μεσόγειο, αλλά και να αποκαταστήσει την επιρροή της στον ελληνικό χώρο που θα χρησίμευε ως ανάχωμα στη σοβιετική επέκταση.⁵

Από το Μάιο του 1944 έως τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, κύρια μέριμνα του πρωθυπουργού της Βρετανίας Winston Churchill σε σχέση με την Ελλάδα είναι η διατήρησή της εντός της βρετανικής σφαίρας επιρροής. Οι διμερείς επαφές που κορυφώνονται στη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1944 «κατακυρώνουν» την Ελλάδα στη Βρετανία κατά ενενήντα τοις εκατό, πιστοποιώντας τη σχετική αδιαφορία του Στάλιν για αυτήν.⁶

Η πρόθεση του Churchill να διατηρήσει την Ελλάδα εντός της σφαίρας επιρροής της Βρετανίας διαφαίνεται και από την έλλειψη δισταγμού από μέρους του να συγκρουστεί δυναμικά με την αριστερά, η οποία και συγκροτεί την πιο οργανωμένη πολιτική δύναμη στη χώρα με το τέλος του πολέμου. Ο βρετανός πρωθυπουργός θεωρεί ότι η Βρετανία κατέβαλε τίμημα στους Σοβιετικούς για τον απρόσκοπτο έλεγχο της Ελλάδας και είναι αποφασισμένος να εισπράξει την αμοιβή της.⁷ Με τη Σοβιετική Ένωση να «αδιαφορεί» και με τη σύμφωνη γνώμη του αμερικανού προέ-

δρου Franklin Roosevelt,⁸ ο Churchill κατορθώνει να θέσει την κατάσταση στην Ελλάδα υπό έλεγχο.

Με το τέλος του πολέμου οι μελλοντικοί ανταγωνιστές επιχείρησαν να καταλάβουν όσο το δυνατόν καλύτερες θέσεις εκκίνησης στο νέο διεθνές περιβάλλον. Ο υπουργός Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης Βιάτσεσλαβ Μολότοφ ήταν αρκετά ειλικρινής απέναντι στον ομόλογό του της Βρετανίας Ernest Bevin όταν, στις 23 Σεπτεμβρίου 1945, του ανέφερε σε προσωπική συνάντηση ότι, από τη στιγμή που η Ιταλία και η Γαλλία δεν αποτελούσαν πλέον υπολογίσιμες μεσογειακές δυνάμεις, δεν μπορούσε η Αγγλία να διατηρήσει το μονοπώλιο ισχύος στην περιοχή. Έτσι η Σοβιετική Ένωση διεκδικούσε μεγαλύτερο ρόλο στη Μεσόγειο, επιδιώκοντας μάλιστα να αποκτήσει βάσεις στα Δαρδανέλια.⁹ Οι Βρετανοί ήταν βέβαιοι ότι, λόγω της εξασθένησής τους από τον πόλεμο, οι Σοβιετικοί επιθυμούσαν να τους αντικαταστήσουν στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή, την ίδια στιγμή που, επίσης, θεωρούσαν ότι τους έβαζαν και οι Αμερικανοί στην άκρη.

«Ο αγγλοσοβιετικός ανταγωνισμός παρέμεινε η κύρια φροντίδα του Λονδίνου και εύστοχα συνοψίζει το βρετανικό δίλημμα ως ένα διπλό ερώτημα. Η Ρωσία παρακινείται από την εξασφάλιση της άμυνάς της; Ή η τσαρική κληρονομιά έχει διασυνδεθεί με τη σοβιετική ιδεολογία, γεννώντας μια νέα φιλοδοξία για την εγκαθίδρυση μιας (ρωσικής) αυτοκρατορία στην Ευρώπη και σ' ολόκληρο τον κόσμο;»¹⁰

Εν συνεχεία, ενέργειες αμφισβήτησης της βρετανικής πολιτικής στην Ελλάδα, με αποκορύφωμα τη σοβιετική προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας τον Ιανουάριο του 1946, μάλλον αποτελούσαν κινήσεις αντιπερισπασμού.

Ως προς τη στάση των ελλήνων ιθυνόντων απέναντι στη Βρετανία μεταπολεμικά, κατά ένα μέρος απηχεί τη στενή εξάρτηση των εξόριστων ελληνικών κυβερνήσεων από το βρετανικό παράγοντα κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η σύγκρουση με τους κομ-

μουνιστές, που ερμηνεύεται ως συγκαλυμμένη επιβουλή από την ίδια τη Σοβιετική Ένωση και τους δορυφόρους της, εμποδώνει στον αστικό πολιτικό κόσμο της Ελλάδας την πεποίθηση ότι η απειλή αυτή δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί παρά μόνο με την άνευ όρων πρόσδεση στη Βρετανία.¹¹

Καθώς δεν θέλει να δυσαρεστήσει τη Βρετανία, η Ελλάδα διαστάζει να επιζητήσει κάποιας μορφής ειδική σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες, παρ' ότι προβαίνει σε ενέργειες για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας, πάντα με τη συγκατάθεση του Λονδίνου. Στο τέλος, βέβαια, οι ίδιοι οι Βρετανοί θα σπρώξουν την Ελλάδα στην «αγκαλιά» των Αμερικανών εξαιτίας της σοβαρής οικονομικής δυσπραγίας τους.¹²

Παρ' όλα αυτά, το ενδιαφέρον των Αμερικανών για την Ελλάδα είναι ήδη ορατό κατά τη διάρκεια του πολέμου. Το ενδιαφέρον αυτό εστιάζεται περισσότερο στο ρόλο που θα μπορούσε να παίζει η χώρα για τη διασφάλιση των αμερικανικών συμφερόντων στην πετρελαιοφόρο Μέση Ανατολή, λόγω των αυξανόμενων ενεργειακών αναγκών της αναδυόμενης υπερδύναμης.¹³ Κατ' ουσίαν, πρόκειται για μια προσαρμοσμένη εκδοχή της αυτοκρατορικής αρτηρίας των Βρετανών.

Πάντως, για αρκετό διάστημα, η στάση των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας απέναντι στην Ελλάδα δεν είναι ταυτόσημη.¹⁴ Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί το γεγονός ότι οι Βρετανοί θεωρούν αδικαιολόγητη την «ουδετερότητα» που επιδεικνύουν οι Αμερικανοί κατά την περίοδο των «Δεκεμβριανών». Ο Churchill μπορεί να έχει τη συναίνεση του αμερικανού προέδρου Roosevelt για τις επιλογές του στην Ελλάδα, αλλά δεν ισχύει το ίδιο και για το State Department, το οποίο διαφωνεί με την επιστροφή του βασιλιά Γεώργιου και γενικότερα με την αλαζονική στάση της Βρετανίας έναντι της Ελλάδας. Τόσο η επιστροφή του βασιλιά όσο και η βρετανική αλαζονεία θα σπρώξουν τους Έλληνες στην αγκαλιά των Σοβιετικών, εκτιμά ο αμερικανός πρέσβης στην Αθήνα Lincoln MacVeagh.¹⁵ Αν και εξοργισμένος με τις βρετανικές επιλογές στα ζητήματα που αφορούν την Ελλάδα,

ο αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Edward Stettinius θα προβεί τελικά σε δηλώσεις υποστήριξης των βρετανικών επιλογών. Άλλωστε οι όποιες διαφωνίες υπάρχουν ανάμεσα σε Βρετανούς και Αμερικανούς αφορούν ουσιαστικά σε θέματα τακτικής και όχι ουσίας.¹⁶

Ενώ η στάση των Αμερικανών μετά το θάνατο του Roosevelt, τον Απρίλιο του 1945, δεν αλλάζει απέναντι στην Ελλάδα, η επικράτηση των Εργατικών στις βρετανικές εκλογές, το καλοκαίρι του ίδιου έτους, γεννά κάποια ανησυχία στο State Department. Τελικά, όμως, η εικαζόμενη ιδεολογική εγγύτητα των Εργατικών και του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) δεν έχει αντίκρυσμα, όπως πιστοποιείται από τους χειρισμούς του Bevin στο τιμόνι του Foreign Office. Η επιθυμία των Βρετανών να διατηρήσουν τον έλεγχο της Ανατολικής Μεσογείου διατηρείται, ενώ εκείνο που αλλάζει είναι ο τρόπος με τον οποίο η νέα κυβέρνηση επιδιώκει αυτόν τον έλεγχο. Έτσι, η υποστήριξη της ελληνικής δεξιάς δεν θεωρείται επωφελής γιατί φαίνεται να θέτει σε κίνδυνο τους στόχους της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής στην περιοχή.¹⁷

Το 1946 θα είναι χρονιά μεταστροφής για την αμερικανική πολιτική. Η σκλήρυνση της στάσης του νέου αμερικανού προέδρου Harry Truman απέναντι στους Σοβιετικούς, απόρροια και της παρουσίας του υπουργού των Ναυτικών James Forrestal στο αμερικανικό υπουργικό συμβούλιο, και η ταυτόχρονη εκδήλωση της αδυναμίας των Βρετανών να συνεχίσουν να παίζουν ηγετικό ρόλο σε παγκόσμιο επίπεδο, ωθούν τους Αμερικανούς να ενισχύσουν την παρουσία τους στην Ανατολική Μεσόγειο. Η επιλογή αυτή των Ηνωμένων Πολιτειών δηλώνει αποδοχή της ύπαρξης των «σφαιρών επιρροής», αλλά και της ανάγκης να τις διαφυλάξουν από ενδεχόμενη διείσδυση ανταγωνιστικών δυνάμεων.¹⁸ Ο αντικειμενικός στόχος παραμένει η προστασία των πετρελαίων της Μέσης Ανατολής από πιθανή σοβιετική επιβουλή. Αυτή επιτυγχάνεται με τη χρήση ως αναχωμάτων τριών χωρών της ευρύτερης περιοχής: της Ελλάδας, της Τουρκίας και του Ιράν. Η πίεση που

θεωρούν πως υφίστανται οι Αμερικανοί από την αυξανόμενη σοβιετική επιρροή στον περίγυρο των τριών αυτών χωρών θα συντελέσει στην πλήρη αλλαγή της στάσης τους απέναντι στους Σοβιετικούς.¹⁹

Στην Ελλάδα, η ύπαρξη μιας ισχυρής αριστεράς θα αποτελέσει τον κύριο λόγο για την παρέμβαση των Αμερικανών στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Αυτό δεν θα συμβεί παρά με αργούς ρυθμούς, κατά τη διάρκεια του 1946, με κατάληξη την πλήρη δέσμευση των Αμερικανών απέναντι στην Ελλάδα, την άνοιξη του 1947, μετά την εξαγγελία του «Δόγματος Truman».

Η αυξανόμενη εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών στην Ελλάδα συναρτάται, λοιπόν, με τη διαμορφούμενη πεποίθηση ότι οι Σοβιετικοί διεκδικούν μεγαλύτερο έλεγχο στη χώρα αυτή. Οι αμερικανοί παρατηρητές εκτιμούν ότι η Μόσχα επιδιώκει να καταστήσει το υπό κομμουνιστικό έλεγχο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) πόλο εξουσίας και να το εκμεταλλευτεί ως όχημα για την προώθηση της δικής της επιρροής. Εκτιμώντας ότι πρόκειται για ζωτικό ζήτημα εθνικής ασφάλειας, η Ουάσιγκτον αποφασίζει να ανακόψει τη σοβιετική επεκτατικότητα η οποία πιστεύει ότι έχει ως απώτερο στόχο τα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής.

Η σκλήρυνση της αμερικανικής στάσης είναι εμφανής καθ' όλη τη διάρκεια του 1946. Το Φεβρουάριο του 1946 ο Forrestal και ο υπουργός Εξωτερικών James Byrnes αποφασίζουν τη μόνιμη παρουσία ναυτικής δύναμης στη Μεσόγειο, η οποία προβαίνει σε επίδειξη δύναμης επισκεπτόμενη διάφορα λιμάνια. Καθοριστικό ρόλο παίζει η κρίση των Στενών που ξεσπά τον Αύγουστο του 1946, με την αίτηση των Σοβιετικών για αναθεώρηση της συνθήκης του Μοντρέ. Για τις Ηνωμένες Πολιτείες είναι φανερό ότι η συνδυασμένη σοβιετική πίεση σε Τουρκία και Ελλάδα στοχεύει στη Μέση Ανατολή. Ο πρόεδρος Truman αποφασίζει να κρατήσει σθεναρή στάση στο ζήτημα των Στενών, παρ' ότι αντιλαμβάνεται ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε να οδηγήσει ακόμη και σε ένοπλη σύρραξη. Για τους Αμερικανούς, όμως, η Τουρκία, σε συνάρτηση

με την Ελλάδα, είναι το μόνο εμπόδιο για μια έξοδο των Σοβιετικών στη Μεσόγειο.

Μέχρι τη λήξη της Συνδιάσκεψης για την Ειρήνη στο Παρίσι, οι Αμερικανοί θα το πάρουν απόφαση ότι πρέπει στηρίξουν την Ελλάδα πάση θυσία. Οι σχεδιασμοί τους αρχικά αφορούν σε δημόσιες και ιδιωτικές δηλώσεις υποστήριξης, στην άσκηση επιρροής στην Import-Export Bank και στη Διεθνή Τράπεζα για οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα, και στην αποστολή εμπειρογνομόνων για την αποτύπωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας.²⁰ Κατά τον Wittner, ο φόβος των Αμερικανών από ενδεχόμενη σοβιετική επιβουλή εναντίον την Ελλάδας ήταν αβάσιμος. Οι Σοβιετικοί δεν είχαν καμία πραγματική απαίτηση επί της Ελλάδας. Οι επιθέσεις τους εναντίον της ήταν αντιπερισπασμός για την αντίδραση των Δυτικών σε δικές τους ενέργειες σε άλλες περιοχές.²¹

Η θέση περί σοβιετικού αντιπερισπασμού μπορεί να αιτιολογήσει τη σκληρή επίθεση του σοβιετικού Τύπου με αφορμή το αυταρχικό καθεστώς που υποστηρίζει ότι επικρατεί στην Ελλάδα, από τα μέσα του 1945. Συνεπώς η «αδιαφορία» για την Ελλάδα δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Χαρακτηριστικά κατά τη Διάσκεψη του Πότσταμ η προσπάθεια των Αμερικανών να θέσουν ζήτημα δημοκρατικής διακυβέρνησης στη Ρουμανία και τη Βουλγαρία προσέκρουσε στη σοβιετική αναφορά στη χειρότερη κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα και την κυβέρνηση που θα πρέπει να συσταθεί εκεί με βάση τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Το αποτέλεσμα της «ισοπαλίας» οδήγησε τις Μεγάλες Δυνάμεις στην αφαίρεση των εν λόγω ζητημάτων από την ημερήσια διάταξη της Διάσκεψης.²² Ως ένα ακόμη παράδειγμα σοβιετικού αντιπερισπασμού θα μπορούσε να αναφερθεί η προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών τον Ιανουάριο του 1946 με αφορμή την παρουσία των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα.²³ Σύμφωνα με τον Richter η διαδικασία στο Συμβούλιο Ασφαλείας μπορεί να ήταν «...ένα είδος πολιτικού “cabaret show” για την διεθνή κοινή γνώμη», αλλά άφησε ένα κατάλοιπο

το οποίο θα έβρισκε συνεχώς μπροστά της η Ελλάδα παρά το γεγονός ότι η σοβιετική προσφυγή είχε στην πραγματικότητα στόχο τη Βρετανία.²⁴ Οι Σοβιετικοί δεν θα ξεχάσουν ποτέ τις σκληρές επιθέσεις του Βενίν και τη συνακόλουθη απομόνωση τους στα Ηνωμένα Έθνη και ότι η «πέτρα του σκανδάλου» για αυτό υπήρξε η Ελλάδα. Με το πέρας της διαδικασίας οι Σοβιετικοί «...σε όλα τα ζητήματα που αφορούσαν στην Ελλάδα, βρίσκονταν σε μια πορεία σύγκρουσης», υποστηρίζει ο Richter.²⁵

Η Σοβιετική Ένωση δεν δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Ελλάδα την περίοδο τουλάχιστον ως τον Οκτώβριο του 1940, καθώς το ενδιαφέρον της στρέφεται στην Ουγγαρία, τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και την Τουρκία.²⁶ Υπάρχουν ενδείξεις πως το ενδιαφέρον της για την Ελλάδα αρχίζει να ενεργοποιείται μέσα στο 1941, όπως φαίνεται μέσα από μια έκθεση του σοβιετικού αναπληρωτή υπουργού Εξωτερικών του Στάλιν προς τον ίδιο, τον Δεκέμβριο του 1941. Ανάλογες εκθέσεις που αφορούν στο μεταπολεμικό καθεστώς της Ευρώπης, άρα και της Ελλάδας, με συγκεκριμένες αναφορές σε ζητήματα που την ενδιαφέρουν, συντάσσονται τα επόμενα χρόνια του πολέμου. Στο βαθμό που οι εκθέσεις αυτές, ως προς τα ελληνικά θέματα, δεν έβρισκαν τον Στάλιν και τον Μολότοφ αδιάφορους, μπορεί να γίνει μια υπόθεση περί ενεργού ενδιαφέροντος της Σοβιετικής Ένωσης για την Ελλάδα.²⁷

Η πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης έναντι της Ελλάδας παρουσιάζει διαφοροποιήσεις. Σύμφωνα με τον Σταυράκη, η Ελλάδα γίνεται αντικειμενικός σκοπός των Σοβιετικών λόγω της θέσης της ανάμεσα σε δύο άλλους σημαντικότερους αντικειμενικούς στόχους, την Τουρκία και την προάσπιση των συμφερόντων της στην Αλβανία και τη Βουλγαρία. Αρχικά η Σοβιετική Ένωση επιθυμεί η Ελλάδα να καταστεί ένα ασθενές κράτος με ισχυρή την παρουσία του ΚΚΕ έτσι ώστε να μπορεί να το επηρεάζει.²⁸ Με την κλιμάκωση, όμως, του εμφυλίου επιδιώκει ταυτόχρονα να εξασφαλίσει οφέλη τόσο από το στρατιωτικό παράγοντα όσο και από πολιτικές διεργασίες. Κατά το τέλος του εμφυλίου η Σοβιε-

τική Ένωση, πάντα σύμφωνα με τον Σταυράκη, ωθεί τους έλληνες κομμουνιστές στη διατήρηση της εμφύλιας σύρραξης προκειμένου να πετύχει, έστω, ένα ελάχιστο όφελος σε μια διαπραγματευση για την ειρήνη. Εκείνο που φαίνεται να επιδιώκει η Σοβιετική Ένωση με την πολιτική της έναντι της Ελλάδας είναι αρχικά η επέκταση της πολιτικής της επιρροής στη Δυτική Ευρώπη και η ταυτόχρονη ελαχιστοποίηση της αντίστοιχης δυτικής επιρροής στην Ανατολική Μεσόγειο. Καθώς δεν επιτυγχάνει τους δύο αυτούς στόχους της, επικεντρώνεται στην εδραίωση του ελέγχου της πάνω στην Ανατολική Ευρώπη ως κέρδος που αποκόμισε από τον πόλεμο.²⁹

1.2 Πολιτική κατάσταση, οικονομικές δυσχέρειες και εθνικές διεκδικήσεις

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρίσκει την Ελλάδα στις τάξεις των νικητών. Πρόκειται για γεγονός αδιαμφισβήτητο το οποίο, όμως, από μόνο του δεν αποδίδει την πραγματική θέση της χώρας στη διεθνή σκηνή. Η χώρα είναι καθημαγμένη από τη διπλή άμυνα εναντίον των ιταλικών και των γερμανικών στρατιωτικών δυνάμεων, την τριπλή κατοχή (που συμπληρώνεται από αυτή των Βουλγάρων) και την ένοπλη αντίσταση. Κατά το προηγούμενο διάστημα, τη διεθνή της εκπροσώπηση είχαν επωμιστεί κυβερνήσεις που βρίσκονταν στην εξορία· κυβερνήσεις με αμφισβητούμενη νομιμοποίηση και λόγω της μη ρητής αποκήρυξης από μέρος τους του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Εκτός από την τελευταία κυβέρνηση υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου, οι εξόριστες κυβερνήσεις δεν εκπροσωπούσαν το σύνολο των πολιτικών δυνάμεων της χώρας· ούτε διέθεταν πραγματική εξουσία, καθώς ήταν εξαρτημένες από την οικονομική και στρατιωτική στήριξη και τις πολιτικές διαθέσεις της Βρετανίας, στην οποία την επιρροή είχαν αφηθεί σχεδόν ολοκληρωτικά.³⁰

Μετά τον τερματισμό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, Βρετανοί και Αμερικανοί δείχνουν την προτίμησή τους για την εγκαθίδρυ-

ση κυβερνήσεων με μετριοπαθή φυσιογνωμία, προκειμένου να απαλλάξουν την Ελλάδα από την έντονη κριτική που της ασκείται για την αυταρχική διακυβέρνησή της.³¹ Οι προσπάθειές τους δεν φέρνουν τα επιθυμητά αποτελέσματα, με τις κυβερνήσεις να εναλλάσσονται, ενώ την πραγματική εξουσία διατηρεί ένας κρατικός μηχανισμός με σαφή δεξιά απόκλιση. Το πρόβλημα περιγράφεται ως εξής: Μια πραγματικά φιλελεύθερη κυβέρνηση θα απειλείται από ένα δεξιό πραξικόπημα, ενώ σε καμία περίπτωση δεν είναι επιθυμητό να είναι τόσο φιλελεύθερη ώστε να παρέχει ευρύ πεδίο πολιτικής δράσης στην αριστερά.³² Οι δυτικές δυνάμεις φαίνεται να στηρίζουν κάποιες ελπίδες στη διενέργεια εκλογών, καθώς έχει περάσει περισσότερο από ένας χρόνος από την απελευθέρωση της χώρας. Οι εκλογές θα διεξαχθούν το Μάρτιο του 1946 υπό τα όμματα των παρατηρητών διεθνούς αποστολής, από την οποία, πάντως, απέχουν οι Σοβιετικοί και οι δορυφόροι τους.³³ Η κυβέρνηση που προκύπτει είναι αμιγώς δεξιάς σύνθεσης με πυρήνα το Λαϊκό Κόμμα, ανασυγκροτημένο υπό την ηγεσία του Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, ο οποίος αναλαμβάνει την πρωθυπουργία και το Υπουργείο των Εξωτερικών. Η κυβέρνηση αυτή δεν ανταποκρίνεται στην εικόνα που επιθυμούν οι Αγγλοαμερικανοί. Από τη μία, απαλλάσσει ουσιαστικά τους συνεργάτες των Γερμανών και, από την άλλη, εφαρμόζει αυστηρότατα την ποινική νομοθεσία με σκοπό την εξουδετέρωση της αριστεράς. Ενδεικτικά, ο MacVeagh θεωρεί πως το πρόγραμμα της κυβέρνησης Τσαλδάρη αγγίζει τα όρια του φασισμού.³⁴ Την ίδια άποψη διατυπώνουν βουλευτές του βρετανικού Εργατικού Κόμματος που βρέθηκαν στην Ελλάδα τον Απρίλιο-Μάιο του 1946.³⁵

Οι θέσεις των Αμερικανών και των Βρετανών δεν ταυτίζονται στο ζήτημα του δημοψηφίσματος που θα κρίνει την τύχη της βασιλείας στην Ελλάδα. Η άμεση διεξαγωγή του δημοψηφίσματος θα επέτρεπε στους Βρετανούς να αποσύρουν τα στρατεύματά τους από την Ελλάδα και θα απάλλαζε τη βρετανική κυβέρνηση από την πίεση της αριστερής πτέρυγας των Εργατικών ακριβώς λόγω της παρουσίας βρετανών στρατιωτών. Το State Depar-

ment θεωρεί ότι ένα πρόωρο δημοψήφισμα, που θα επανέφερε ένα βασιλιά ο οποίος έχει επιδείξει στο παρελθόν αυταρχικές τάσεις, θα επηρέαζε αρνητικά τα πράγματα στη χώρα. Η αυξανόμενη όμως ένταση που γεννά ο αρχόμενος «ψυχρός πόλεμος» οδηγεί τον αμερικανό υπουργό Εξωτερικών Byrnes να υποστηρίξει την κυβέρνηση Τσαλδάρη προκειμένου να αποκλειστεί κάθε ενδεχόμενο ανόδου της αριστεράς στην εξουσία. Είναι πλέον σύμφωνος για τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος μέσα στο Σεπτέμβριο του 1946,³⁶ όπως σχεδιάζει να πράξει η ελληνική κυβέρνηση.³⁷ Τα γεγονότα του καλοκαιριού του 1946 δείχνουν ότι η κυβέρνηση Τσαλδάρη θα έκανε ό,τι ήταν δυνατόν προκειμένου να επιστρέψει ο βασιλιάς, ανεξάρτητα από την πραγματική γνώμη του ελληνικού λαού. Το δημοψήφισμα της 1ης Σεπτεμβρίου όμως δεν αποτελούσε μόνο μια διαδικασία η οποία θα έκρινε την επιστροφή του βασιλιά αλλά και μια ευκαιρία για την κυβέρνηση να αποδείξει τα αντικομμουνιστικά αισθήματα του λαού.³⁸

Παρ' ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες αποφασίζουν να στηρίξουν μια δεξιά κυβέρνηση προκειμένου να αντιμετωπίσουν την αριστερά, καταβάλλουν προσπάθειες για να «βελτιώσουν» τη φυσιογνωμία της, ώστε να παρουσιάζεται πιο μετριοπαθής. Οι «φίλοι» της Ελλάδας θεωρούν ότι η χώρα όχι μόνο θα πρέπει να διαθέτει αιρετή κυβέρνηση ευρείας εκπροσώπησης, αλλά και μια έξωθεν καλή μαρτυρία ώστε να επιτύχει τους στόχους της και να διευκολύνει τους ίδιους στον πολυεπίπεδο διπλωματικό αγώνα που διεξάγουν. Αυτό δεν γίνεται κατορθωτό. Από τον Ιούνιο του 1946, η κυβέρνηση Τσαλδάρη εντείνει τα κατασταλτικά μέτρα προκειμένου να αντιμετωπίσει τους κομμουνιστές.³⁹ Καθώς συνέρχεται η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι, οι επιλογές της ελληνικής κυβέρνησης για τα εσωτερικά ζητήματα θα δεχθούν έντονα πυρά της διεθνούς κριτικής, γεγονός που θα υποχρεώσει τον Τσαλδάρη να ζητήσει από τους τοποτηρητές του στην Αθήνα να περιορίσουν τις αυθαιρεσίες των αρχών ασφαλείας και να βελτιώσουν, κατά το δυνατόν, την εικόνα της κυβέρνησής του.⁴⁰

Βρετανοί και Αμερικανοί δεν αρκούνται, όμως, σε ημίμετρα. Σε

όλη τη διάρκεια του δεύτερου εξάμηνου του 1946 και έως τις αρχές του 1947, καταβάλλουν συνεχείς προσπάθειες να πείσουν τον Τσαλδάρη και τους πολιτικούς αρχηγούς του Κέντρου να προχωρήσουν στη σύσταση κυβέρνησης ευρείας αποδοχής, αποκλείοντας φυσικά τους κομμουνιστές. Η ενόχληση των Αμερικανών από τις ενέργειες της κυβέρνησης Τσαλδάρη θα ενταθεί εξαιτίας και της προβολής των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης. Για τις Ηνωμένες Πολιτείες οι Έλληνες θα έπρεπε να εγκαταλείψουν τις διεκδικήσεις τους και να φανούν ρεαλιστές δίνοντας το βάρος στα σοβαρότατα εσωτερικά τους προβλήματα, με πρώτο και κύριο την οικονομική ανόρθωση της χώρας.⁴¹

Η προσπάθεια της Ελλάδας να επιτύχει τις εδαφικές της διεκδικήσεις καταρχήν αφορά την εκπλήρωση εθνικών πόθων, την ενίσχυση της γεωστρατηγικής θέσης της αλλά και την τόνωση του γοήτρου της κυβέρνησης έναντι της ελληνικής κοινής γνώμης. Οι οικονομικές διεκδικήσεις της, όμως, απορρέουν από την ασφυκτική πίεση που αντιμετωπίζει στο επίπεδο των καθημερινών αναγκών τόσο της κρατικής μηχανής όσο και του πληθυσμού της χώρας, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου ζει σε άθλιες συνθήκες. Καθώς γίνεται αντιληπτό ότι οι, ούτως ή άλλως αβέβαιο ύψους, πολεμικές επανορθώσεις δεν θα επαρκέσουν για την κάλυψη των αναγκών αυτών, η ελληνική κυβέρνηση, παράλληλα με τις διπλωματικές ενέργειες για την επίτευξη των εδαφικών εθνικών στόχων, προβαίνει και σε ενέργειες προς εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας.

Υπό την πίεση των αργών ρυθμών της ανοικοδόμησης της ελληνικής οικονομίας, η προσπάθεια για την εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας θα χαρακτηριστεί από τυφλή εμπιστοσύνη προς τη βούληση των συμμάχων της χώρας να αποκαταστήσουν τα πράγματα.⁴² Οι βραδείς ρυθμοί ανόρθωσης της ελληνικής οικονομίας οφείλονται στην αδυναμία της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει τα οικονομικά προβλήματα και τη γενικότερη πολιτική αστάθεια.⁴³ Εκτός των αντικειμενικών δυσκολιών (κατεστραμμένη

υποδομή, εμφύλια διαμάχη με κύριο θέατρό της την επαρχία, έλλειψη κεφαλαίων, πτώση παραγωγής, νομισματική κατάρρευση), η οικονομική ανάκαμψη καθίσταται δυσχερής και από λόγους που άπτονται πολιτικών επιλογών, όπως το γεγονός ότι ένα τεράστιο μέρος του προϋπολογισμού της χώρας απορροφούν ο στρατός και τα σώματα ασφαλείας.

Η οικονομική βοήθεια, μαζί με τις εθνικές διεκδικήσεις, προβάλλεται ως υποχρέωση των μεγάλων συμμάχων για την προσφορά των Ελλήνων στον πόλεμο και τις μεγάλες θυσίες που υπέστησαν, θυσίες που θεωρούνται υπέρτερες όλων των άλλων. Όσα δεν θα καλύψουν οι επανορθώσεις που θα επιδικαστούν στην Ελλάδα, οφείλουν να καλύψουν οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί. Η θέση αυτή αποτελεί σχεδόν εμμονή, εμποδίζοντας τους περισσότερους έλληνες πολιτικούς να συνειδητοποιήσουν το νέο διεθνές πολιτικό σκηνικό που διαμορφώνεται με γρήγορους ρυθμούς μετά τον πόλεμο.⁴⁴

Σύμφωνα με τον Λυκογιάννη, ο πολιτικός κόσμος στην Ελλάδα, απασχολημένος με τις κομματικές έριδες μεταξύ των αστικών κομμάτων, καθώς και την αντιπαράθεση του αστικού πολιτικού κόσμου με τους κομμουνιστές, μοιάζει να στρέφει την προσοχή του μακριά από το σημαντικότερο ζήτημα της οικονομικής ανόρθωσης της χώρας.⁴⁵ Όχι όμως αδικαιολόγητα ως ένα βαθμό, καθώς η ενασχόληση με το ζήτημα της οικονομικής ανόρθωσης προϋποθέτει ένα ειρηνικό περιβάλλον. Υπό το πρίσμα αυτό, οι πολιτικές αντιπαραθέσεις, έως την τελική σύγκρουση ή μια ενδεχόμενη συναινετική διευθέτηση, αναπόφευκτα παίρνουν το προβάδισμα και έτσι αποκτά νόημα η τοποθέτηση πως η πόλωση μεταξύ δεξιάς και αριστεράς δεν επέτρεπε να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα της Ελλάδας ως πρωτίστως οικονομικό.⁴⁶

Στο μεγαλύτερο μέρος της περιόδου που εξετάζουμε, η αντιμετώπιση των άμεσων συνεπειών από το ελληνικό οικονομικό πρόβλημα εξακολουθεί να αποτελεί ευθύνη της Βρετανίας.⁴⁷ Με την απελευθέρωση της Ελλάδας η χώρα αρχίζει να λαμβάνει ση-

μαντική βοήθεια αρχικά από την Military Liaison και στη συνέχεια από την UNRRA, αλλά και από οργανισμούς που συστάθηκαν στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες για να παράσχουν αρωγή στον πληθυσμό της χώρας.⁴⁸ Μετά τα Δεκεμβριανά η Ελλάδα οδηγείται ουσιαστικά σε οικονομική εξάρτηση από τη Βρετανία, με τη δεύτερη να ασκεί έλεγχο αποικιακού τύπου έναντι της Ελλάδας.⁴⁹ Στα πλαίσια της βρετανικής βοήθειας εντάσσεται και η Βρετανική Οικονομική Αποστολή στην Αθήνα στις αρχές του 1946.⁵⁰

Η έλλειψη συνεννόησης της ελληνικής κυβέρνησης με τη βρετανική οικονομική αποστολή, καθώς η τελευταία θεωρεί πως το οικονομικό πρόβλημα της χώρας είναι ζήτημα συναλλαγματικό και σύνταξης προϋπολογισμού, δεν βοηθά και αυτή με τη σειρά της στην ανακούφιση έστω της ελληνικής οικονομίας.⁵¹ Γενικότερα, οι διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις σε πολύ μικρό βαθμό αξιοποιούν τα ποσά τα οποία εξασφαλίζουν, χωρίς να παύουν να παραπονούνται για το ανεπαρκές της βοήθειας.⁵² Όχι αδικαιολόγητα, οι Βρετανοί υποπεύονται ότι οι Έλληνες υπουργοί δεν προχωρούν σε μέτρα αναγκαία αλλά επώδυνα από το φόβο της λαϊκής δυσαρέσκειας. Φτάνουν μάλιστα στο σημείο να κατηγορούν τους Έλληνες ότι εσκεμμένα ολιγοχωρούν, εκβιάζοντας ουσιαστικά τη Βρετανία να τους βοηθήσει.⁵³

Με τη συμφωνία του Λονδίνου τον Ιανουάριο του 1946, οι Βρετανοί παρατείνουν τις εισφορές τους με ορίζοντα τον Μάιο του 1947. Αλλά ακριβώς αυτή η παράταση αποτελούσε και το ορατό χρονικό όριο παραμονής των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα, καθώς το βρετανικό Υπουργείο Οικονομικών και η Τράπεζα της Αγγλίας δήλωναν ότι δεν μπορούσαν να επωμιστούν τα πρόσθετα βάρη που επέφερε η κλιμάκωση του εμφυλίου.⁵⁴ Τον Μάρτιο του 1947 η βρετανική οικονομική αποστολή ομολογεί ότι λίγα πια μπορεί να κάνει. Η οικονομία της Ελλάδας ελάχιστα λειτουργεί και βρίσκεται στα επίπεδα του τέλους του 1945.⁵⁵ Αλλά και οι οικονομικές δυνατότητες της Βρετανίας έχουν συρρικνωθεί δραματικά μετά το τέλος του πολέμου. Έτσι, με τη συναίνεση

των Βρετανών, η Ελλάδα θα οδηγηθεί τελικά να ζητήσει οικονομική βοήθεια από τις Ηνωμένες Πολιτείες.⁵⁶

Είναι αλήθεια ότι, ανεξάρτητα από τις βρετανικές προτροπές, η ελληνική κυβέρνηση κινείται προς την κατεύθυνση αυτή. Ήδη, με αμερικανική προτροπή, από το Μάιο του 1945 συστήνεται οικονομική επιτροπή στην ελληνική πρεσβεία της Ουάσιγκτον με σκοπό την επίτευξη δανείου από τις Ηνωμένες Πολιτείες.⁵⁷ Ο Τσαλδάρης τον Ιούλιο του 1946 σπεύδει στο Παρίσι και στο Λονδίνο. Εκεί συναντά τους υπουργούς Εξωτερικών των Μεγάλων Δυνάμεων με σκοπό την εξεύρεση οικονομικής βοήθειας χωρίς όμως η προσπάθειά του να θεωρηθεί επιτυχής.⁵⁸ Μια περισσότερο οργανωμένη και προσανατολισμένη προσπάθεια στην επίτευξη αμερικανικής βοήθειας επιχειρείται μέσα στο καλοκαίρι του 1946. Ενώ η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης βρίσκεται σε εξέλιξη, μια ελληνική αντιπροσωπεία σπεύδει στις Ηνωμένες Πολιτείες με σκοπό την εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας. Τα πρώτα αποτελέσματα όμως είναι αποθαρρυντικά.⁵⁹ Έχοντας κατά νου τη βρετανική εμπειρία, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα ανταποκριθούν με πολύ προσεχτικά και αργά βήματα. Η επωδός των αμερικανών παργόντων, ήδη από τις αρχές του 1946, όπως και των Βρετανών, υπήρξε: «βοηθήστε πρώτα εσείς τον εαυτό σας ώστε να σας βοηθήσουμε και εμείς».⁶⁰ Οι Βρετανοί, από την πλευρά τους, δεν χάνουν ευκαιρία να υπενθυμίζουν στους έλληνες ιθύνοντες ότι η βελτίωση της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα, υπό την έννοια μιας σταθερής διακυβέρνησης, θα έπαιζε σημαντικό ρόλο στην προσέλκυση αμερικανικής βοήθειας.⁶¹

Από τα τέλη του 1946, η Ουάσιγκτον αλλάζει στάση και αποφασίζει να «υιοθετήσει» την οικονομία της χώρας. Ο κίνδυνος από ενδεχόμενη αύξηση της σοβιετικής επιρροής στην Ελλάδα, μετά την αναγκαστική αποχώρηση των Βρετανών, φαίνεται ότι υπήρξε ο καθοριστικός παράγοντας. Ως πρώτο βήμα, αποφασίζεται η αποστολή οικονομικών αμερικανών εμπειρογνομόνων με σκοπό να εκτιμήσουν την οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα. Την αποστολή υπόσχεται ο αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών των

Ηνωμένων Πολιτειών William Clayton στο Σοφοκλή Βενιζέλο και τον υφυπουργό Συντονισμού Μιχαήλ Αιλιανό τον Αύγουστο του 1946.⁶² Την υπόσχεση αυτή ανανεώνει ο Byrnes προς τον ίδιο τον έλληνα πρωθυπουργό, κατά την περίοδο της Συνδιάσκεψης για την Ειρήνη. Οι κύριες διαβουλεύσεις για τον τρόπο που θα καταφθάσει η αποστολή αυτή στην Ελλάδα διεξάγονται την ίδια περίοδο με τη Συνδιάσκεψη. Οι Αμερικανοί ενδιαφέρονται για τη νομιμοποίηση της αποστολής τους, ώστε να μη θεωρηθεί απροσχημάτιστη επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας. Ο αμερικανός στρατιωτικός ακόλουθος, σε επαφή του με τον Αιλιανό λίγο πριν τη λήξη της Συνδιάσκεψης, με επίμονο τρόπο εκφράζει την επιθυμία της κυβέρνησης του να αποστείλει άμεσα η ελληνική κυβέρνηση προς την αμερικανική έγγραφη πρόσκληση για την οικονομική αποστολή. Με την πρόσκληση αυτή η αμερικανική κυβέρνηση θα έχει την ευκαιρία να εκδηλώσει το ενδιαφέρον της και για τα ζητήματα ασφάλειας που απασχολούν την Ελλάδα, καθώς και της εσωτερικής έννομης τάξης, ως προϋποθέσεων για την οικονομική ανασυγκρότηση.⁶³

Θα ακολουθήσει η εξαγγελία του «Δόγματος Truman» που αποβλέπει στη σταθεροποίηση της πολιτικής κατάστασης της Ελλάδας, την πρόσδεσή της στο άρμα των Ηνωμένων Πολιτειών με στόχο τη διαμόρφωση πολιτικού πλαισίου στη Μέση Ανατολή τέτοιου που να εξυπηρετεί τα αμερικανικά πολιτικά, οικονομικά και στρατηγικά συμφέροντα, αφού προηγουμένως η Ελλάδα έχει οριστεί ως όριο στις αντίστοιχες φιλοδοξίες της Σοβιετικής Ένωσης στην περιοχή.⁶⁴